347.236(497.523)"17"
Primljeno: 6. 6. 2025.
Prihvaćeno: 23. 3. 2026.
Izvorni znanstveni rad
https://doi.org/10.22586/pp.v45i70.cxydtm98

Vida Pavliček *

Imovinskopravni odnosi podložnika prema zemlji (na primjeru marijaterezijanskih urbarskih spisa Varaždinske županije)

Rad prikazuje imovinskopravni odnos podložnika prema zemlji na području Varaždinske i dijela Križevačke županije u drugoj polovini 18. stoljeća, ali i prije. Uočeno je da i u feudalnom razdoblju, na primjeru podložnika, pojam posjedovanja treba razlikovati od pojma vlasništva. Na temelju razrade hrvatsko-ugarskoga privatnog prava detaljnije su prikazani pojmovi *dominium* kao vlasništvo te *possessio* kao posjedovanje. Upozoreno je na to da se posjedovno pravo podložnika indirektno može naći i u pojedinim odredbama ondašnje osnovne pravne norme, popularno zvane *Tripartit*. Ono je konkretno prikazano kroz pojedine starije urbarske dokumente važeće za cijele zajednice i kroz prije nastale pojedinačne ugovore. Ovi posljednji upućuju i na brojne otprije postojeće običajne norme vezane uz posjedovno pravo. Detaljnije je posjedovno pravo prikazano u marijaterezijanskom hrvatskom *Urbaru* i drugim provedbenim urbarskim dokumentima druge polovine 18. stoljeća nastalima za spomenuto područje. Prikazane su razlike u posjedovnom pravu podložnika prema urbarskom zemljištu u odnosu na ono prema činženom zemljištu te razlike u posjedovnom pravu podložnika prije marijaterezijanskih urbarskih reformi i nakon njih. U jednom i drugom slučaju promatrano je što znači posjedovati zemljište, obveze koje proizlaze iz posjedovnoga prava, obiteljsko posjedovno pravo, nasljeđivanje posjedovnoga prava, transakcije posjedovnim pravom i ostalo.

Ključne riječi: Varaždinska županija, urbarski spisi, 18. stoljeće, posjedovno pravo, transakcije posjedovnim pravom

* Vida Pavliček, Varaždin, Republika Hrvatska, E-mail adresa: vida.pavlicek@gmail.com

Uvod

Položaj podložnika, prvenstveno kmetova, u feudalnom razdoblju na promatranom području, a i šire, bio je dosad razmatran u brojnim radovima eminentnih povjesničara, i to prvenstveno kao društveni fenomen u cjelini, u svojem povijesnom, gospodarskom, pravnom i općedruštvenom aspektu. S obzirom na širinu prikaza, u većini radova imovinskopravni odnos prema zemlji nije razmatran kao središnje pitanje. No u feudalno doba on je bio određen pravnim položajem pojedine društvene skupine u društvu te je vrlo jasno iskazivao taj položaj. Posebnu vrijednost imao je i s obzirom na značenje poljoprivredne proizvodnje u to vrijeme. Stoga se u ovom radu položaj podložnika proučava prvenstveno kao imovinskopravni odnos prema zemlji. Na taj način razmatran on pridonosi boljem shvaćanju njihova pravnoga i materijalnoga položaja te time omogućuje i cjelovitiji prikaz njihova postojanja.

U tom smislu promatran je taj odnos u okviru pojedinih normativnih akata i konkretnih dokumenata, sporadično od 16. stoljeća nadalje, a uglavnom u 18. stoljeću. U tom dugom razdoblju bio je uređivan na temelju postojećih običaja, općih pravnih normi te stavova prosvijećenoga apsolutizma, a naglasak je stavljen na njihov prikaz u posljednje spomenutom razdoblju. Opći pojmovi vezani uz pojam vlasništva i posjedovanja ukratko su prikazani u razradi hrvatsko-ugarskoga privatnog prava u okviru rada Mihajla Lanovića *Privatno pravo Tripartita*.[1]

Stariji običaji i pravne norme koje, uvjetno rečeno, govore o posjedovanju, te odredbe o pojmovima vezanim uz posjedovanje prikazani su u radu Stjepana Verbőczyja popularno zvanom *Tripartit*[2] te u brojnim starijim urbarskim ugovorima. Shvaćanja i odredbe koje govore o podložnikovu imetku i njegovu posjedu u okviru marijaterezijanskoga urbarskog uređenja prikazane su u *Urbaru za Hrvatsku*,[3] kao općem provedbenom tekstu, te u drugim provedbenim dokumentima toga postupka nastalim za područje Varaždinske i Križevačke županije. Oni donose pojedine važne reformske stavove prosvijećenoga apsolutizma u uređivanju odnosa između vlastele i podložnika. Za prikaz razvoja tih pojmova korišteni su ondašnji i suvremeni rječnici te enciklopedijski tekstovi.

---

[1] Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita* (Zagreb: „Tipografija" d. d., 1929).

[2] Stephanus Verbőczy, *Opus tripartitum iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum* [1514], u: *Corpus iuris Hungarici seu Decretum generale inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum in duos tomos distinctum*, sv. I (Tyrnaviae: Typis academicis societatis Jesu, 1751).

[3] Pojam „hrvatski urbar" odnosi se na marijaterezijanski urbar donesen za Križevačku, Varaždinsku i Zagrebačku županiju 1780. godine. Slične pojmove, kao urbar za Hrvatsku ili stalni hrvatski urbar, koriste stariji autori, npr.: Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, 178; Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji* (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1950), 93, i drugi te pojedini noviji autori, a može se naći i u: „Urbar", u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje (Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", 2013. – 2025.), pristup ostvaren 14. 11. 2025., https://www.enciklopedija.hr/clanak/urbar.

Sadržajno i argumentacijski korišteni su izvori objavljeni u ediciji *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*[4] te u prvom svesku edicije *Marijaterezijanski urbari Križevačke županije, 1774. – 1780., 1795.*[5] Pojedini dokumenti izabrani su prema njihovoj reprezentativnosti u prikazu elemenata posjedovnoga odnosa. S obzirom na način nastanka marijaterezijanskih urbarskih spisa, njihovu utemeljenost na otprije postojećim pravnim normama i običajima te činjenicu da su u njihovoj izradi korišteni brojni dokumenti koji su nastajali u prijašnjem razdoblju, prikaz tih dokumenata ima vremenski i prostorno šire značenje.

Sadržaj pojmova vlasništva i posjedovanja

U dugom povijesnom razdoblju više od 90 posto našega stanovništva živjelo je na selu,[6] prvenstveno od poljoprivredne djelatnosti, a u feudalno vrijeme u podložničkom položaju. U to doba za sela i ostale podložničke zajednice karakterističan je zavisni odnos prema vlastelinu, što se očituje i u pravnom odnosu prema zemlji. U ovom radu taj se odnos tumači kao odnos *posjedovanja*, koji je različit od pojma *vlasništva*, a ponajbolje je iskazan latinskim izrazom *possessio*. Prikaz odredaba staroga hrvatsko-ugarskoga privatnog prava (nastalih na temelju rimskoga prava) u vezi s tim pojmovima dan je u radu M. Lanovića *Privatno pravo Tripartita*. Tako se pojam *dominium* tumači kao vlasništvo te autor navodi da postoji „vrhovno vlasništvo (*dominium eminens*) koje je pripadalo kralju nad imovinom svih njegovih podanika, i obično vlasništvo (*dominium vulgare*) po kome je svaki pojedinac mogao da slobodno raspolaže svojim stvarima". To se pak vlasništvo dalje moglo ostvarivati kao pojedinačno vlasništvo, suvlasništvo itd. Nadalje navodi „kako se predmet vlasništva mogao dijeliti između više osoba tako se i vlasničko ovlaštenje na istom predmetu moglo dijeliti između više vlasnika razne vrsti". Jednom je mogla pripadati svojina (*proprietas*), a drugom iskorištavanje predmeta (*usus fructus*). Vlasništvo s nepodijeljenom vlasti zvalo se potpunim vlasništvom (*dominium plenum*), a ono s jednim od navedena dva osnovna vlasnička ovlaštenja zvalo se nepotpunim vlasništvom (*dominium*

[4] Vida Pavliček, ur., *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, sv. 1–6 (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2011. – 2021). Urednica cijele edicije bila je Vida Pavliček, a vezano uz prvi svezak pod naslovom *Uvodna studija*, ona je bila i autorica. Urednica ostalih pet svezaka bila je Vida Pavliček, a priređivačice su bile Karmen Levanić i Vida Pavliček. Ovo se navodi s obzirom na ponešto različito značenje uredništva i važnost priređivačkoga posla u edicijama objavljenoga arhivskoga gradiva, što je donekle utjecalo i na način citiranja. Isto vrijedi i za sljedeću ediciju.

[5] Vida Pavliček, ur./prir., Karmen Levanić, prir., *Marijaterezijanski urbari Križevačke županije, 1774. – 1779., 1795.*, sv. 1: *Podravski kotar* (Varaždin; Zagreb: Državni arhiv u Varaždinu; Hrvatski državni arhiv, 2023).

[6] Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske: demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.* (Zagreb: Educa, 2009), 65, 97.

minus plenum).[7] Prema tome je u okviru feudalnih društvenih odnosa na alodijalnom dijelu svojega imanja vlastelin uživao potpuno vlasništvo (*dominium plenum*), na rustikalnom dijelu pripadalo mu je nepotpuno vlasništvo (*dominium minus plenum*), odnosno svojina (*proprietas*), a vlasništvo osobe koja se mogla koristiti predmetom zvalo se koristovno vlasništvo (*dominium utile*). Time vlastelin uvijek ostvaruje pravo na vlastitoj stvari, pa su i kmetska selišta svojina vlastelina, a kmetovi su imali samo pravo korištenja urbarskoga, odnosno selišnoga zemljišta. I to pravo bilo je znatno ograničeno, tj. odnosilo se samo na ubiranje poljoprivrednih plodova (*usus fructus*) i mogućnost obavljanja investicija i melioracija na zemljištu (*investitiones et meliorationes*), te se u normativnim dokumentima ne naziva koristovnim vlasništvom. No i jedno i drugo stvarna su prava nad zemljištem koja se nazivaju posjedom ili latinski *possessio*. Dok stvarna prava nad vlastitom stvari sadržavaju sva moguća ovlaštenja nad tom stvari te se nazivaju vlasništvom ili svojinom (*ius in re propria* ili *proprietas seu dominium*), prava koja imatelja ovlašćuju da se samo na izvjestan, točno određen način služi ili koristi nekom stvari čine stvarna prava na tuđoj stvari (*ius in re aliena*), a u ova se, uz ostala, ubraja i kmetski odnos.[8] Tako vlastelin uvijek ima više pravo nad zemljištem, on je vlasnik, a može biti i vlasnik i korisnik ili posjednik zemljišta. S druge strane podložnik je uvijek samo korisnik određenoga zemljišta s vrlo ograničenim pravima, ali ipak posjednik ili latinski *possessor*, kako se učestalo naziva u urbarskim dokumentima.

Pojam posjedovanja u starijim pravnim normama

Od ranijih pravnih normi razmatrano je što o pojmu posjedovanja govori rad S. Verbőczyja, tj. *Tripartit*. Naime, pojedini autori smatraju da u okviru *Tripartita*, u smislu rimskoga prava i modernoga prava, ne postoji strogo definirana razlika između vlasništva i posjedovanja.[9] Potvrdu za to pronalaze u pravnom tumačenju izraza *possessio*. Na početku 24. članka Prvoga dijela *Tripartita* autor za izraz *possessio* piše *primo quidem pro dominio usuque ac gubernatione alicuius rei mobilis vel immobilis. Et hoc modo dicitur possessio, quasi pedum positio in usum ac dominium ipsius rei, quam quis realiter tenet, et gubernat*, te se može reći da je pojam vlasništva *dominio* povezan s pojmom korištenja i upravljanja *usuque ac gubernatione*, što je u današnjem smislu prvenstveno povezano s pojmom posjedovanja.[10] To svakako može upućivati na mišljenje da ti pojmovi u feudalnom razdoblju nisu bili strogo odijeljeni, no može se pretpostaviti i da je autor *Tri-*

[7] Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, 209-211.

[8] Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, 209.

[9] Lujo Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarna prava* (Zagreb; Rijeka; Čakovec: Pravni fakultet u Zagrebu; Pravni fakultet u Rijeci, 1983), 136.

[10] Verbőczy, *Opus tripartitum*, 16.

partita mislio na slučaj u kojem vlasnik može biti i posjednik. U drugom dijelu istoga članka navodi se objašnjenje za drugo značenje izraza *possessio*, koji može označavati i podrazumijevati *selo* ili latinski *possessionis appellatione villa significatur et intelligitur*, odnosno područje zemljišta u posjedu podložnika stanovnika jednoga mjesta, te je sam izraz neposredno povezan s pojmom posjedovanja.[11]

Iako su se odredbe *Tripartita* o nasljeđivanju odnosile samo na inokosne podložničke obitelji, i iz njih je indirektno vidljivo da je podložnikovo pravo na zemljište posjedovno pravo. Imovina se dijelila na nasljednu i stečenu, na pokretnine i nekretnine, te su postojale razne mogućnosti nasljeđivanja za kmetovu djecu i njegove rođake, no u svim slučajevima ostajalo je dominalno pravo vlastelina. Stvarno je podložnik bio vlasnik samo rezultata svojega rada uloženog u nekretninu, koji je donosio njezinu povećanu vrijednost, ili pokretnina koje je stekao, no i taj je dio vlastelin mogao otkupiti od nasljednika.[12] U smislu vlasničkoga prava vlastelina i posjedovnoga prava podložnika posebno valja istaknuti odredbu da ako kmet nema ni djece, ni žene, ni muških rođaka, njegova naslijeđena imovina ili djedovina pripada vlastelinu u cijelosti, a dio koji je stekao tijekom života, tzv. stečena imovina, ako je sastavio oporuku, u jednoj polovici, a ako nije, u cijelosti, ponovno pripada vlastelinu.[13] No i u tim skučenim uvjetima podložnik se može shvaćati kao posjednik zemljišta.

Podložnikovo posjedovanje selišnoga zemljišta u starijim urbarskim dokumentima

Činjenica podložnikova posjedovanja zemljišta vidljiva je u gotovo svim starijim urbarskim dokumentima. U tom smislu postoje dvije vrste isprava: prvom se pripadnicima pojedinih zajednica dodjeljuje pravo na korištenje selišnoga ze-

[11] Vida Pavliček, *Sela, trgovišta i ostale podložničke zajednice Varaždinske županije u marijaterezijanskim urbarijalnim spisima* (Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu; Državni arhiv u Varaždinu, 2024), 31. Postoje i pojedina drugačija tumačenja ovoga članka, prema kojima se izraz *villa* odnosi na seljački posjed (Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 136). S obzirom na značenje izraza *villa* u ondašnjim rječnicima te činjenicu da se u urbarskim dokumentima iz druge polovine 18. stoljeća izraz *possessio* redovito koristi usporedo s hrvatskim izrazom *selo*, mislim da je ovdje riječ o današnjem pojmu *selo*, odnosno *selo u širem smislu*, te da je jasnije upotrebljavati taj pojam. Razlika između ova dva tumačenja nestaje ako se uzme u obzir da je područje *sela* područje zemljišta u seljačkom posjedu. Posjedovanje se u ovom kontekstu izjednačuje s cjelinom urbarskoga zemljišta u posjedu stanovnika jednoga mjesta, kao i posjedovanjem zemljišta koje po svojoj pravnoj prirodi nije bilo urbarsko, ali je ušlo u sustav državnih poreznih evidencija onoga vremena te je bilo pridruženo području opisivanoga mjesta odnosno sela. No potrebno je naglasiti da su postojala i zemljišta koja su bila u seljačkom posjedu, a nisu činila dio *sela*, npr. činžena zemljišta, koja su pravno bila i ostala alodijalne prirode.

[12] Mirela Krešić, Matea Pilipović, „*De succesione colonorum*: O nasljednom pravu kmetova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji", *Povijesni prilozi* 34 (2015), br. 49: 220.

[13] Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 143.

mljišta pod istim uvjetima za sve pripadnike zajednice, a drugu čine pojedinačni ugovori o korištenju izvanselišnoga ili činženoga zemljišta sklapani sa svakim podložnikom zasebno. U ovom dijelu rada prikazani su stariji dokumenti koji govore o dodjeli selišnih zemljišta i u kojima se mogu vidjeti odredbe koje upućuju na posjedovno pravo podložnika. Ono se može iščitati iz primjene izraza *possessio* za iskaz prava posjedovanja podložnika, koji je utvrđen samo u nekima od njih, te iz opisa prava i obveza podložnika koji proizlaze iz prava korištenja zemljišta, koji su utvrđeni u gotovo svim tim ispravama. Budući da se prikaz temelji prvenstveno na ispravama objavljenim u spomenutim edicijama, razmatrana je ova vrsta isprava za sela Biškupec, Črnec i Tomaševec te trgovište Krapina u kojima se koristi i spomenuti izraz *possessio* i koje indirektno upućuju na posjedovno pravo podložnika. Isprave za trgovišta Petrijanec i Vinica prikazane su kao primjer isprava koje samo sadržajno ili neizravno upućuju na posjedovno pravo podložnika u odnosu na korišteno zemljište.

Prikazane isprave za Biškupec, Črnec i Tomaševec nastajale su u 16. i 17. stoljeću, a odnose se i na ranije razdoblje, tj. do početka 15. stoljeća. U ispravi iz 1631. godine kojom zagrebački biskup Franjo Ergelski potvrđuje stanovnicima Črnca i Tomaševca ispravu iz 1593. godine za navođenje cijeloga selišta koristi se formulacija *integra sessione iobagionalium possessionum*, odnosno u hrvatskom prijevodu *cijelo selište jobagionalnih posjeda*. Kao opis sadržaja posjedovnoga odnosa može se navesti činjenica da su stanovnici tih naselja bili obvezni na određena davanja, a vlastelini (u konkretnom slučaju unajmitelji vlastelinskoga prava) bili su obvezni osigurati podložnicima posjedovanje selišta određene veličine uz dogovorena davanja. Vidljiva je i činjenica da uvjeti posjedovanja zemljišta utječu i na društveni položaj stanovnika te se navodi da ako vlastelini ne bi poštovali u dokumentu navedene odredbe, stanovnici spomenutih mjesta zadržavaju pravo slobodnoga seljenja, bilo pojedinačno bilo svi zajedno. S druge su se strane stanovnici mjesta, u slučaju ispunjavanja uvjeta vlastele, obvezali na pokornost svojim zemaljskim gospodarima i trajni ostanak na tim posjedima te mogućnost napuštanja selišta jedino uz suglasnost i dopuštenje vlastelina.[14] Uz spomenutu, prikazana je i isprava biskupa Matije Brumana iz sredine 16. stoljeća koja potvrđuje mnoge ranije isprave unatrag do početka 15. stoljeća. U svezi s pravom korištenja zemljišta ona je posebno zanimljiva jer govori o ograničenim pravima podložnika. Naime, u njoj se izričito navodi da podložnici ne smiju prodavati ili zalagati svoja selišta, zemlje i sjenokoše.[15]

Posjedovno pravo podložnika pripadnika trgovišta Krapina sadržajno je i izrazom prikazano u ispravi kojom se toj zajednici dodjeljuje povlašteni položaj još

[14] Vida Pavliček, ur./prir., Karmen Levanić, prir., *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, sv. 2: *Donjopoljski kotar* (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2011), 83-85.

[15] Vida Pavliček, ur./prir., Karmen Levanić, prir. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, sv. 3: *Donjopoljski kotar* (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2014), 80-83.

1347. godine. Sadržajno je to pravo opisano prikazom obveza stanovnika toga trgovišta koje proizlaze iz prava korištenja zemljišta. Putem izraza to je pravo trgovištaraca iskazano navodom o nasljeđivanju. Naime, rečeno je da ako podložnik umre bez potomaka, slobodno ostavi sva svoja dobra i posjede, *omnibus bonis et possessionibus suis*, kome god želi, uz jedinu obvezu da kaštelanu tvrđe isplati određena davanja. Nažalost, u ispravi nije ništa rečeno o nastavku davanja od posjedovanih zemljišta, no može se pretpostaviti da su ona i dalje postojala kao odraz trajno postojećega dominalnog prava vlastelina nad zemljištem. Izraz *possessor* za korisnika selišnoga zemljišta upotrijebljen je i u ispravi o potvrdi granica trgovišta Krapina iz 1590. godine u kojoj se spominju *possessoribus et cultoribus terrarum*, odnosno *posjednici i obrađivači zemljišta* toga trgovišta.[16]

Isprave koje sadržajno upućuju na prava i obveze podložnika pripadnika zajednica trgovišta Petrijanec i Vinica u odnosu na korišteno zemljište nastajale su tijekom 16. stoljeća, a u onima za Vinicu spominju se i prije nastale isprave. U njima nije neposredno nađena upotreba izraza *possessio* za podložničko pravo posjedovanja selišnoga zemljišta, no ono se može iščitati iz odredaba koje donose navedene isprave. Na primjeru Petrijanca posjedovno pravo podložnika vidljivo je iz njegovih obveza koje proizlaze iz prava korištenja selišnoga i drugoga zemljišta, iz činjenice da mu u određenim slučajevima kuća i selište mogu biti oduzeti te dani drugom podložniku i dr. Posjedovno pravo podložnika u odnosu na selišno zemljište osobito se očituje u odredbi prema kojoj su oni mogli svoje kuće i zemljišta koja pripadaju njihovim selištima prodati, ali tako da je ostalo vlastelinsko pravo ubiranja svih oblika davanja te da je kupac odmah dolazio na mjesto prodavatelja.[17] Može se reći da su podložnici u tom slučaju prodavali samo svoje pravo korištenja i moguće investicije i melioracije koje su napravili u vrijeme korištenja kuće i zemljišta. S druge strane te iste odredbe upućuju i na vlasnički ili dominalni položaj vlastelina. I za trgovište Vinica u starijim urbarskim dokumentima položaj podložnika u smislu korisnika selišnoga zemljišta iskazan je indirektno, tj. u obvezi da se ukupno zemljište ravnomjerno podijeli na selišta te obveznim davanjima od selišta, a vlasničko pravo vlastelina vidljivo je u zabrani otuđivanja zemljišta koja čine dijelove selišta, u pravu vlastelina da u pojedinim slučajevima selište dodijeli drugom podložniku i sl.[18] Iako u većem dijelu promatranih dokumenata nije uočeno korištenje izraza *possessio*, može se reći da je u svima neposredno ili posredno iskazano s jedne strane posjedovno pravo podložnika, a s druge vlastelinovo vlasničko ili dominalno pravo.

[16] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 5, knj. 1, 455, 461.

[17] Vida Pavliček, ur./prir., Karmen Levanić, prir., *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, sv. 5: *Donjozagorski kotar*, knj. 1 (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2018). 281-283.

[18] Vida Pavliček, ur./prir., Karmen Levanić, prir. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, sv. 4: *Gornjopoljski kotar* (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2015), 965-1009.

Drugačije je u urbarskim dokumentima za ove i druge u ediciji prikazane zajednice koji su nastali u drugoj polovini 18. stoljeća, tj. u vrijeme marijaterezijanskoga urbarskog uređenja. Učestalo korištenje izraza *possessio* i spomenuti odnosi bit će prikazani u poglavlju „Posjedovanje zemljišta u provedbenim marijaterezijanskim urbarskim dokumentima". No postoje i mnogi drugi stariji urbarski dokumenti koji iskazuju podložnikovo posjedovanje izvanselišnoga ili činženoga zemljišta te uz to vezane pojmove obiteljskoga vlasništva, nasljeđivanja i drugih transakcija.

Posjedovanje činženoga zemljišta

Činžena zemljišta ona su koja je podložnik koristio povrh svojega osnovnoga selišnog zemljišta, a činila su ih cijela selišta ili dijelovi napuštenih selišta drugih podložnika, zajednička urbarska zemljišta i krčevine. Posebnu skupinu, u svojoj osnovi činženih zemljišta, činila su vinogradna zemljišta, koja su bila iskazivana u zasebnim popisima. Po pravnoj strukturi činžena zemljišta mogla su biti i alodijalna i urbarska, a kmetova prava u odnosu na ta zemljišta mogu se neposredno pratiti u činženim i gornim listovima. Za cijelu ondašnju Varaždinsku županiju u spisima objavljenim u spomenutoj ediciji (prvenstveno u *Popisima činženog zemljišta* i *Popisima gornjaka*) zabilježeno je postojanje gotovo 600 činženih te više od 5200 gornih listova, a objavljeno je oko 500 činženih i oko 230 gornih listova, točnije prijepisa tih dokumenata koji su nastali u drugoj polovini 18. stoljeća za potrebe provođenja urbarskoga uređenja.[19] S obzirom na to da za dio mjesta dokumenti nisu sačuvani, ili nisu pronađeni, za njih nije zabilježeno postojanje takvih dokumenata, pa nisu ni objavljeni. Uz to treba napomenuti da je u objavljenim *Popisima* zabilježeno i postojanje velikoga broja usmenih dogovora o korištenju te vrste zemljišta. U dijelu dokumenata zabilježeno je i njihovo potvrđivanje vlastelinskim, prije svega gornim sudovima tijekom više desetaka godina, što svjedoči o djelovanju tih sudova te važnosti pisanoga dokumenta i usmenoga dogovora. Korišteni su prijepisi dokumenata koji su izvorno nastajali najvećim dijelom u 18., manjim dijelom u 17., a u samo nekoliko slučajeva krajem 16. stoljeća. Većim dijelom pisani su latinskim jezikom, manjim dijelom latinskim i hrvatskim, odnosno kajkavskim jezikom, a postoji manji broj tih dokumenata koji su pisani isključivo, ili većinom, kajkavskim jezikom. Oni argumentiraju navode

[19] Za Donjopoljski kotar zabilježeno je postojanje više od 80 činženih listova, od kojih je 50 objavljeno, te oko 540 gornih listova, od kojih je 10 objavljeno; za Gornjopoljski kotar zabilježeno je postojanje oko 145 činženih listova, a objavljeno je njih 98, dok je zabilježeno postojanje oko 1600 gornih listova, a objavljeno ih je više od 140; za Donjozagorski kotar zabilježeno je postojanje 209, a objavljena su 202 činžena lista, a od gornih listova zabilježeno je postojanje 1474, a objavljen je 51 list; za Gornjozagorski kotar zabilježeno je postojanje 156, a objavljeno je čak 160 činženih listova (dio objavljenih činženih listova, odnosno ugovora činženog karaktera nije naveden u *Popisima činženog zemljišta*), dok je od gornih listova zabilježeno njih 1636, a objavljen je 31 list.

o uvjetima nastanka i posjedovanja činženih zemljišta od strane podložnika.

U tom smislu lijep su primjer dva činžena lista za sela Gačice, Salinovec, Stažnjevec i Vrhovec u okviru sučije Cerje. U prvome se vidi da je pravo korištenja dano za određenu novčanu naknadu uz činjenicu da je podložnik kupio pravo korištenja nekog zemljišta zajedno sa svoja tri brata. Prijašnji korisnik zemljišta bio je isto tako podložnik toga vlastelina, koji je uz jednokratno davanje novčanoga iznosa bio obvezan i na određena godišnja davanja. Od njega je zemljište vlastelin prvo iskupio, a zatim ga dao na korištenje drugom podložniku i njegovoj braći. Za ovaj drugi slučaj nije navedena obveza godišnjih davanja, što je tadašnja vlastelinka objasnila navodeći da im je pogodovala (*buduch pako nyim bosla na ruke*). Činženi list izdan je drugom podložniku prvi put 1696. godine, a u tablici iz 1778., tj. nakon 80 godina, priložen je kao potvrda prava nasljednika da koriste tu zemlju. To prvotno alodijalno zemljište u marijaterezijanskom urbarskom uređenju bilo je priključeno selišnom zemljištu nakon što je vlastelin podložniku, prije promjene njegova pravnoga stanja, vratio uloženi iznos od 10 ugarskih forinti.

Drugi činženi list nastao je više od 50 godina poslije. U njemu upravitelj imanja daje na korištenje podložniku jednu pustoselsku zemlju, s time da ju isti podložnik ima pravo iskrčiti i koristiti kao sjenokošu te da na ime korištenja te zemlje daje vlastelinu godišnje davanje. U tablici iz 1778. godine kao korisnik toga zemljišta naveden je drugi podložnik, prema prezimenu očito nasljednik podložnika kojemu je zemljište ustupljeno na korištenje. U oba ta činžena lista, pisana kajkavskim jezikom, činjenica davanja prava na zemljište iskazana je izrazima *dala y izruchila* ili *dalszem*, a da je bila riječ samo o pravu korištenja zemljišta vidi se i u davanju jednokratnoga novčanog iznosa i u obvezi godišnjih davanja. Uz to je u prvom listu latinskim jezikom izričito navedeno da je sačuvano trajno vlasničko pravo vlastelina i njegovih nasljednika, *salvo tamen iure promontoriali pro me meisque successoribus permanente*.[20]

Slično je i u sučiji trgovišta Toplika i ostalih sela. Na tom vlastelinstvu upravitelj činženim listom iz 1728. godine daje na korištenje ili u posjed jedan vrt i žitnicu ispod Toplike podložniku stanovniku trgovišta i svim njegovim nasljednicima uz obvezu da vlastelinstvu plaćaju 40 denara godišnje. U izvorniku se navodi formulacija *iure perpetuo et irrevocabiliter tenendum, possidendum, pariter et habendum*, tj. u doslovnom prijevodu podložniku se daje da zemljište „trajno i neopozivo drži, posjeduje i ima", što u suvremenom smislu može navoditi na shvaćanje da se zemlja daje u puno vlasništvo. No s obzirom na činjenicu postojanja obveze godišnjega davanja, i ta se zemlja daje samo u posjed, a izrazi kao *perpetuo et irrevocabiliter* govore da je to pravo korištenja nasljedno.

[20] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 2, 137-139.

Pojedini činženi listovi govore o tome da je podložnik „kupio" zemljište za određeni iznos. U tom se smislu koristi latinski izraz *empta*, a u hrvatskim tekstovima izraz *kupilje*. Budući da je veći dio činženih listova izdanih za područje toga vlastelinstva pisan latinskim jezikom, učestala je i upotreba izraza *possessio* u raznim oblicima poput *possessor*, *possessionis* i slično, u smislu podložnikova posjedovanja zemljišta. Uz to je u mnogim činženim listovima izrazom *salvo iure alieno* iskazano i vlasničko ili dominalno pravo vlastelina.[21]

Zanimljiva je i isprava izdana slobodnjacima u mjestu Zabok u Donjozagorskom kotaru 1764. godine. Prema njoj su četiri brata zajedno uzela u zakup jedno selište za 518 rajnskih forinti. Zakupci su slobodnjaci koji i dalje obavljaju slobodnjačke službe za vlastelina. Nasljednici vlastelina koji im daje selište na korištenje mogu vratiti to selište u svoje puno vlasništvo samo tako da nasljednicima podložnika koji su ga uzeli u zakup isplate istu sumu koju su njihovi preci za njega dali. Tako je ponovno s jedne strane sačuvano vlastelinsko dominalno ili imovno pravo, a s druge postoji nasljedno posjedovno pravo podložnika, koji se u ispravi nazivlju *possessorima*, a prvi, tj. oni koji su uzeli selište u zakup, nazivaju se i *impetratores*, tj. stjecateljima. Izvorno je u ispravi navedeno: *… pred me doidovssi chetiri bratti, nym sztanovitu czelu sessiu moju Tugyevo szello iliti Vuchak zvanu y nyhovomu odvetku muskoga lisztor szpola dal y conferuval…, tak da takove possessore, … nikak drugach vuchiniti niti rechenu sessiu tak ab impetratoribus, kak eorundem haeredibus masculini sexus vuzeti drugach nebudu mogli, nego prie pod punoma polosivssi rainiskov pet szto oszemnaiszt, id est 518 forenos Rhenenses, kotere peneze ja takai od gori imenuvaneh impetratorov pod punoma vu ruke moje prijel jeszem*.[22]

Ponešto je različito davanje zemljišta „u zalog". U takvu se slučaju za određenu svotu daje pravo korištenja nekoga zemljišta na određeno vrijeme. Vlastelin može izvršiti povrat novca i ponovno uzeti zemljište u svoje puno vlasništvo tek nakon isteka u ugovoru određenog vremena. U međuvremenu vlastelin može uzimati redovna godišnja davanja, ostaje sačuvano i njegovo dominalno pravo, ali ne može provesti povrat zemljišta u svoje puno vlasništvo do isteka ugovorenoga roka.[23]

Primjer nasljednosti kupljenoga prava korištenja te činjenice da je uvijek sačuvano vlastelinsko dominalno pravo predstavlja i isprava iz 1749. koja potvrđuje transakcije jednim zemljištem do 1622. godine unatrag. Navedena su tri različita korisnika, a posljednji od njih godišnji činž više ne plaća podložniku od kojega je uzeo pravo korištenja u zakup, nego po zakonu, *de iure dominio terrestrali*, izravno zemaljskom vlastelinu. Tako je iz ove isprave vidljivo da su podložnici

[21] *Pavliček, Levanić, Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 2 , 596-603.

[22] Pavliček, Levanić, Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, sv. 5, knj. 1, 856.

[23] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 5, knj. 1, 41, 42.

svoje pravo korištenja zemljišta mogli zalagati za određeni novčani iznos, a da je nakon smrti podložnika posjednika takva zemljišta, vjerojatno bez nasljednika, pravo na zemljište trebalo vratiti vlastelinu. No vidljivo je da se i taj propis nije uvijek poštovao te da su trenutni korisnici počeli plaćati godišnji činž vlastelinima tek nakon odluke vlastelinskoga suda donesene 1749. prema trajno sačuvanom vlastelinskom dominalnom pravu.[24]

U pojedinim ispravama neposredno je izrečena i zabrana zalaganja i prodavanja zakupljenoga zemljišta bez znanja i suglasnosti vlastelina (sadašnjega ili njegovih nasljednika). Npr. u sučiji Črešnjevo u nekoliko objavljenih činženih listova vidljivo je da se zemljišta daju u zakup uz godišnja davanja i uz pravo nasljeđivanja muških potomaka, uz zabranu prodaje, zaloga, dijeljenja i sl. zakupljenoga zemljišta i mogućnost vlastelina, ili njegovih nasljednika, da istu zemlju ponovno uzme pod svoje puno vlasništvo, i to u slučaju izumrća korisnikova roda odnosno muških nasljednika, i bez povrata novca kojim je bilo kupljeno pravo korištenja.[25]

U smislu postojanja vinograda kao industrijalnoga ili činženoga zemljišta može se navesti vinogradima iznimno bogato selo Gornja Voća u okviru Gornjopoljskoga kotara Varaždinske županije. U dokumentima marijaterezijanskoga urbarskog uređenja bilo je navedeno postojanje 201 gornog ugovora za vinograde na području toga sela, a utvrđeno ih je u prijepisu i objavljeno u spomenutoj ediciji 53 za razdoblje od 1745. do 1772. godine. U smislu prava korištenja tih vinograda ponovno se navode izrazi kao *utendam, possidendam, pariter et habendam permitimus et concedimus*, odnosno koristiti, posjedovati i imati dopuštamo i odobravamo, a navodi se i sačuvano dominalno pravo vlastelinstva (*salvo iure dominali*). U pravilu se u tim ugovorima navodi da je potvrđeno pravo korištenja *djedovskoga* ili *očinskoga*, tj. naslijeđenoga, vinograda. U nekoliko tih listova ponovno se spominje da su ti vinogradi bili „kupljeni", a točnijim uvidom u njihov sadržaj vidi se da je sadašnji korisnik od samoga vlastelina ili od prethodnoga korisnika, isto tako podložnika, kupio tek pravo korištenja vinograda uz daljnje postojanje godišnjih obveza. U ugovorima su spomenuti i iznosi dani za „kupnju" vinograda. Npr. u gornom listu iz 1745. godine jedan je podložnik „kupio" od svojega brata vinograd za 60 rajnskih forinti, a vlastelin mu potvrđuje pravo na korištenje toga vinograda te pravo njegova nasljeđivanja od muških nasljednika. Istovremeno je ostalo sačuvano vlastelinsko pravo, a korisnik je morao davati gornicu i ostala godišnja davanja.[26]

U ispravi iz 1764. godine udovica, koja je istovremeno i skrbnica svojega sina i pastorka, moli da se izda gorni list za korištenje jednoga vinograda u čijoj je kupnji i uzgoju i ona sudjelovala te da u tom listu bude navedeno i njezino ime u svojstvu

[24] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 5, knj. 1 , 530-531.

[25] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 3, 105, 106.

[26] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 4, 237-263.

sustjecateljice i nasljednice te imena njezina sina i pastorka. Molba je prihvaćena te je ovo pravo ona imala do svoje smrti, nakon čega ju nasljeđuju sin i pastorak, a za to je morala dodatno davati određena davanja. U ispravi je to ovako navedeno: *… osztavlyena vdova, poniznem y dosztoinem zakonom proszechi me za gorni liszt y praviczu zverhu sztanovitoga terszya…, kakoti pasztorku szvojemu… y … szinu szvojemu, po szudu gorne pravde ovo letto tekuche dopitanoga dabi im ga potverdil y poklakam je ona pomogla tho terszje kupiti, szpraviti y pobolssati, dabi na nye takai ime kod zadobitelicze van dal. Videchi anda pravichnu nye prossnyu recheni vdoviczi… do nye szmerti…, po nye pako szmerti szina nyeinoga… y … paszterka nyeinoga, y vesz nyihov muskoga szpola odvetek mirne y szegurne chinim volyimga ladati, vusivati y vszu iz nyega haszen jemati vek na veke (salvo tamen iure dominii), … Rechena pako gornyacha vdovicza…, vszako letto pet puti gibaniczu y dve psenichne pogache szpechi y vu dvor doneszti bude dusna*.[27]

Postoje i razne razine posjedovanja. Tako 1662. godine Nikola Erdődy stariji za 60 rajnskih forinti daje jednom svojem slobodnjaku i njegovim nasljednicima pravo korištenja dvaju slobodnjačkih selišta bez ikakvih obveza. Ta su selišta spomenuti slobodnjak i njegov otac i prije koristili, no nakon posudbe spomenutoga novca vlastelinu više ne moraju davati tlaku od tih selišta te ih koriste sa svim prihodima od njih. To pravo traje do povrata posuđenoga novca, a slobodnjak i njegovi nasljednici obvezni su i dalje vršiti slobodnjačke službe kao i dotad.[28]

Vidljiva je mogućnost da vlastelin potvrđuje braći, svojim podložnicima, pravo korištenja opustjeloga selišta, pravo koje su oni već prije otkupili od drugoga vlasnika, a sadašnji vlastelin samo im potvrđuje to pravo.[29] U ispravi izdanoj činženjaku na području sučije trgovišta Toplika vidljivo je da je podložnik koji je uzeo jednu koljosječu, uvjetno rečeno, u najam mogao pravo njezina korištenja založiti drugom podložniku; da je ovaj, kao i njegovi nasljednici, imao pravo uživati istu koljosječu te da ako koljosječu vlastelinstvo ponovno zaželi uzeti, može to učiniti, ali treba podložniku koji je unajmio pravo korištenja od drugoga podložnika isplatiti onaj iznos koji je za to pravo vlastelinstvu dao prvi podložnik.[30] U pojedinim su se slučajevima davanja mogla smanjiti kad se pravo korištenja prepuštalo nekom drugom i slično. Podložnik može zakupiti pravo korištenja zemljišta na dug, a točno su opisani uvjeti povrata duga te sankcije zbog nevraćanja duga i sl.[31]

---

[27] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 4, 765.

[28] Vida Pavliček, ur./prir., Karmen Levanić, prir., *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, sv. 6: *Gornjozagorski kotar*, knj. 1 (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2021), 24.

[29] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 4, 577.

[30] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 2, 596.

[31] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 4, 378-381, 389, 494, 639-660.

Posebno je zanimljiva isprava iz 1603. godine kojom se potvrđuje prodaja nasljednoga vinograda od jedne osobe i njegovih sinova. Isprava je pisana kajkavskim jezikom, a vinograd se naziva *nass pravi vinograd, pravu nassu vekovechinu y dedinsztvo*. U ispravi se navodi da je vinograd dan, *mi adaszmo*, novom vlasniku i njegovim nasljednicima za 9 rajnskih forinti, uz zadržavanje prava prvokupa. U popisu činženoga zemljišta iz 1776. godine kao korisnik zemljišta navedena je osoba istoga prezimena (Turchin) kao i ona kojoj je vinograd bio prodan više od 170 godina prije, s time da je sada bila obvezna i na godišnja davanja vlastelinu u novcu i naravi.[32] Ovaj primjer nastao početkom 17. stoljeća govori o zajedničkom obiteljskom vlasništvu, o pravu nasljeđivanja zemljišta koje se nakon prelaska u ruke nasljednika naziva nasljednim zemljištem ili djedovinom, a može se pretpostaviti i da je ondašnji prodavatelj bio u punom vlasništvu navedenoga vinograda te da je došlo do promjene pravne prirode zemljišta.

Iz navedenih dokumenata vidljivo je da se činženo, uključujući i gorno, zemljište u pravilu daje na korištenje za određeni novčani iznos i/ili uz određena godišnja davanja od zemljišta, da je to pravo podložnika da ga koriste u pravilu obiteljsko, da ga gotovo redovito nasljeđuju nasljednici muškoga spola, ali da ga može naslijediti i udovica kao sustjecateljica, da je pravom moguće trgovati, ali da je uvijek sačuvano vlastelinsko dominalno ili vlasničko pravo. Naime, u svim navedenim listovima vidljivo je da vlastelin može povratiti svoje puno vlasništvo nad zemljištem uz uvjet da podložniku vrati novac koji je ovaj dao za kupnju prava korištenja takva zemljišta, a u slučaju izumrća roda i bez povrata uloženoga novca. U posljednje spomenutoj ispravi vjerojatno je moguće pratiti i promjenu pravne prirode zemljišta. Uz te sadržajne karakteristike pojma posjedovanja u latinskim jezikom pisanim ispravama često se nalazi i upotreba izraza *possessio* u raznim oblicima.

Držanje zemljišta po tzv. plemenitom zakonu

U objavljenim prilozima postoje i primjeri isprava koje izričito upućuju na razliku u značenju vlasništva i posjedovanja te na višu razinu posjedovanja, kao i vrlo rijetke, ali ipak postojeće, isprave koje svjedoče o vlasničkom odnosu podložnika prema zemlji. Tako isprava iz 1638. godine ukazuje na značenje pojma *grunt plemeniti*. Prema njoj vlastelin daje svojem slobodnjaku na korištenje selište koje je sam kupio u puno vlasništvo. Daje ga slobodnjaku na korištenje kao plemićko zemljište, *szelo vsze kakti grunt plemeniti*, tj. bez ikakvih obveza. Zemljište je vlastelin na taj način kupio za 300 rajnskih forinti, a dao ga je slobodnjaku na korištenje za 200 rajnskih forinti, tj. za 100 forinti manje. Slobodnjak je htio dati i preostalih 100 forinti, no vlastelin ih nije htio primiti, nego je radije zadržao

[32] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 4, 590, 592.

pravo da od slobodnjaka traži određene službe, konkretno da za njegovu potrebu mora ići na put. Slobodnjak i dalje zadržava pravo slobodne selidbe i pravo da selište proda i novac zadrži za sebe ako mu vlastelin prilikom prodaje i selidbe ne vrati 200 forinti. No ako vlastelin ili njegovi nasljednici vrate podložniku uloženi novac, imaju pravo selište uzeti u svoje puno vlasništvo, tj. može se reći da je ostalo sačuvano i vlastelinsko dominalno ili imovno pravo. Prema *Popisu urbarijalnog zemljišta* na području sela Konjščina iz 1774. godine nasljednik slobodnjaka (prezimenom Huszinec, kao i onaj kojemu je selište dano na korištenje prije gotovo 140 godina), isto slobodnjak, drži selišno zemljište bez ikakvih obveza osim već otprije obavljanih slobodnjačkih službi, a u tome se poziva na list izdan 1638. godine. U ispravi nije navedeno da u slučaju prodaje selišta za 200 forinti na novoga korisnika dolaze i neke obveze te se može reći da je riječ o višoj razini posjedovanja.[33] Ono što je stalno te se može iščitati iz teksta isprave jest to da se vlastelin pojavljuje kao vlasnik te uz povrat novca može povratiti svoje puno vlasničko pravo, a podložnik je, iako drži selište kao *grunt plemeniti*, obvezan primiti povrat novca.

Postoje i ugovori ili činženi listovi koji govore o mogućnosti da sam podložnik ili kmet kupi neko zemljište bez ikakvih obveza u puno i trajno vlasništvo. Jedan je od takvih primjera ugovor iz 1584. godine prema kojem je podložnik, stanoviti Filip Kos, kupio oranicu od 5 rali u mjestu Donja Erpenja za 50 ugarskih forinti, 60 denara i dvije četvrtinke pšenice, uz dozvolu da na njoj može odmah graditi gospodarske zgrade. Zemlja je 1776., tj. gotovo 200 godina poslije, zapisana kao činžena zemlja, sada u posjedu Mihaela Kosa, sudeći prema istom prezimenu, vjerojatno muškoga nasljednika. U samom *Popisu činženog zemljišta* suseljani su izjavili da je to *čisto činžena* zemlja koja je u *Urbarijalnom popisu* iz 1774. pogrešno bila pripisana selištu Mihaela Kosa. Prema *Popisu činženog zemljišta iz 1776. godine* sadašnji korisnik nije bio obvezan ni na kakva davanja od te zemlje, vjerojatno isto kao i njegovi preci. Izraz *čisto činžena* u ovom slučaju može se tumačiti u smislu da je zemlja stvarno kupljena i da je u punom vlasništvu podložnika, odnosno moglo bi se reći da podložnik njome u cijelosti raspolaže. U isto je vrijeme osoba koja je naslijedila to zemljište bila u podložničkom odnosu s obzirom na neke druge zemlje koje je koristila.[34] Slična je situacija s vinogradom koji su u punom vlasništvu držala braća, kmetovi, na području sela Čanjevo u ondašnjoj Križevačkoj županiji. U ispravi, gornom listu iz 1767. godine, navodi se da su spomenuti kmet i njegova braća *plemenitem zakonom ladal y dersal*, tj. u punom vlasništvu i bez ikakvih obveza, imali dvije čestice vinograda. Tek nakon što je vlastelin od spomenute braće kupio taj vinograd za određenu svotu – *za summu*

[33] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 5, knj. 1, 410, 411.

[34] Vida Pavliček, ur./prir.; Karmen Levanić, prir., *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, sv. 6: *Gornjozagorski kotar*, knj. 2 (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2021), 1045, 1051, 1054-1055.

peneznu nad nyimi lesechu y Rhenensibus devet grossi devet chinechu kupilszem – braća su postala obvezna, sada za svoje pravo korištenja istoga vinograda, vlastelinu davati godišnja davanja. Od toga vremena vlastelin i njegovi nasljednici imaju vlasničko pravo nad tom zemljom, što je u ispravi iskazano navodom *Salvo in reliquo etiam iure dominali pro me et meis permanente*.[35] Iz navedenih primjera vidljivo je da je držanje zemljišta pod tzv. plemenitim zakonom značilo trajno pravo raspolaganja zemljištem bez ikakvih obveza. To je pravo u pravilu imao vlastelin, a u rijetkim, ali ipak postojećim, slučajevima mogao ga je imati i podložnik.

Posjedovanje zemljišta u provedbenim marijaterezijanskim urbarskim dokumentima

Imovinskopravne odnose podložnika prema urbarskom zemljištu sadržajno su, ali i terminološki, vrlo dobro iskazivali marijaterezijanski urbarski dokumenti. Kao opći provedbeni dokument u tom smislu djeluje marijaterezijanski hrvatski *Urbar* službeno proglašen za županije Varaždinsku, Križevačku i Zagrebačku. U njemu je, u drugoj polovini 18. stoljeća, bilo prikazano *posjedovanje* ili *pravo korištenja* prvenstveno urbarskoga zemljišta od strane podložnika prema općim uvjetima koji su vrijedili na području Banske Hrvatske kao jedne od zemalja ondašnje Habsburške Monarhije. U tom smislu *Urbar* prikazuje i bit imovinskopravnoga, može se reći i ugovornoga, odnosa između podložnika kao posjednika i vlastelina kao vlasnika zemljišta.[36]

[35] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Križevačke županije*, sv. 1, 88.

[36] Načelno se urbari mogu podijeliti na one privatnopravnoga karaktera, koje su donosili pojedini vlastelini, u većoj ili manjoj suradnji s podložnicima koji su živjeli na njihovim imanjima, i one javnopravnoga karaktera, proglašene kraljevskim dekretom, uglavnom iz marijaterezijanskoga vremena. No treba reći da su pojedini elementi urbarskih odnosa bili uređivani i saborskim zaključcima na široj državnoj razini u duljem razdoblju. To svjedoči u prilog činjenici da su ti imovinskopravni odnosi, odnosno obveze podložnika koje proizlaze iz njihova prava korištenja zemljišta, u duljem razdoblju shvaćani kao odnosi od općega državnog značenja te su tako bili i uređivani. Marijaterezijanski hrvatski *Urbar* (kao i ostali urbari iz toga vremena) dijelom sadržava vlastite, uvjetno rečeno, nove odredbe koje su odraz novoga urbarskog uređenja (npr. one kojima se standardizira razmjerna razina i struktura davanja prema veličini selišta, ukida raznolikost u davanjima, određuje stalnost urbarskoga zemljišta), ali i odredbe utemeljene na nizu prethodnih odluka Ugarskoga sabora od kraja 15. pa do prve polovine 18. stoljeća. U tom smislu može se spomenuti zakonski čl. 34. iz 1548. godine, koji određuje maksimalna davanja podložnika u obliku radne snage (rabotu) u iznosu od 52 dana zaprežne tlake godišnje, odnosno jedan dan tjedno – članak se vezuje na čl. 16. iz 1514. godine (Ivana Horbec, „Osnivanje Kraljevskog vijeća za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju" (magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2004), 72); zatim zakonski čl. 39. iz 1548. godine o obveznoj pomoći podložnika vlastelinu ako bude zarobljen; čl. 36. iz 1550. godine, koji govori o vremenu u kojem su kmetovi imali pravo vinotočja ili krčmarenja vezano uz činjenicu postojanja ili nepostojanja vinograda na području sela (Milivoj Vežić, *Urbar hrvatsko-slavonski* (Zagreb: Pravničko družtvo u Zagrebu, 1882), 107); čl. 97. iz 1715. godine, koji govori o obveznoj primjeni požunskih mjera. U pojedinim odredbama izričito

Budući da je taj dokument pisan na jeziku stanovništva kraja ili zemlje u kojoj se koristio, u ovom slučaju *Urbar* je pisan kajkavskim jezikom i latinski izraz *possessio* nije neposredno korišten u smislu označavanja podložnikova posjedovnoga odnosa prema zemlji. Izraz se koristio samo u latinskom dijelu naslova *Urbara* u smislu označavanja sela za koje je, ili za koja je, on bio donesen. No sadržajno, kao cjelina, *Urbar* određuje i opisuje značenje pojma posjedovanja prvenstveno selišnoga,[37] kao dijela urbarskoga zemljišta, ali i drugoga zemljišta korištenog od podložnika stanovnika opisivanoga mjesta. *Urbar* se sastojao od devet dijelova. Pravo korištenja zemljišta od strane podložnika[38] općenito je iskazano u *Prvom* i *Drugom dijelu*, u kojima se govori o načinu ustroja pojedinoga selišta i pravima podložnika korisnika zemljišta na području sela. *Treći*, *Četvrti* i *Peti dio* govore o obvezama, ali i o pravima podložnika koji drže ili koriste zemljište na području sela. *Šesti* i *Sedmi dio* govore o pravima i obvezama vlastelina u odnosu na podložnika korisnika selišnoga zemljišta. *Osmi dio* govori o onome što je kmetu zabranjeno, a *Deveti dio* o unutarnjem uređenju seoskih općina kao zajednica stanovnika određenoga mjesta.

Posjedovno pravo podložnika u odnosu na selišno zemljište *Urbar* posredno iskazuje u gotovo svim svojim dijelovima govoreći o oblikovanju podložničkoga selišta te pravima i obvezama podložnika i vlastelina koja proizlaze iz prava korištenja toga zemljišta. U pojedinim odredbama govori i o zemljištu koje je prvotno bilo alodijalne prirode, o mogućnostima prelaska toga zemljišta iz alodijalnoga u urbarsko, tj. iz jedne pravne kategorije u drugu, kao i o pravima podložnika u odnosu na gorno zemljište utvrđeno ovim *Urbarom*. Tako 2. članak *Drugoga dijela* govori o krčevinama, koje su u pravilu nastajale na alodijalnom zemljištu, koje je vlastelin mogao pridružiti selišnom zemljištu tek nakon što bi podložniku platio rad uložen u krčenje, 8. članak *Četvrtoga dijela* govori o načinu ugovaranja davanja za novoiskrčena zemljišta te da se davanja od dotadašnjih krčevina ne smiju ubuduće povećavati, a 7. članak *Petoga dijela* govori i o zabrani povećavanja dotadašnjih davanja od vinograda.

se spominje „Tituluss 30. Del tretji" (op. a. *Tripartita*), koji se odnosi na pravo oporučivanja, te čl. 18. iz petoga i čl. 21. iz sedmoga dekreta kralja Vladislava. O pravu nasljeđivanja i oporučnom pravu kmetova govori i: Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, 303.

[37] Selišno zemljište dio je urbarskoga zemljišta te predstavlja osnovnu cjelinu zemljišta danu na korištenje podložniku radi osiguranja egzistencije njegove obitelji i mogućnosti ostvarivanja davanja feudalcu i državi.

[38] Podložnik se ovdje tretira kao pojedinačna gospodarska jedinica uvijek u svezi sa selišnim i drugim zemljištem u podložničkom korištenju na području sela. Pojedini autori u tom smislu koriste i izraz domaćinstvo (npr. Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980), 58). Tako na selištu može biti podložnik pojedinac, tj. inokosni korisnik, ili zadružna podložnička obitelj, a prikazuju se i prava i obveze šire podložničke zajednice, u pravilu stanovnika opisivanoga mjesta.

Detaljnije o imovinskopravnom odnosu podložnika prema zemlji i uopće njegovu imetku govore pojedini članci od *Šestoga* do *Osmoga dijela Urbara*. Oni govore o postupanju s kmetovim imetkom, a da nije točno navedeno što se podrazumijeva pod pojmom *kmetov imetak*, nego se iz sadržaja cijeloga teksta može zaključiti da se misli na kmetove selišne i činžene zemlje, ali i na svu njegovu stvarnu imovinu.

Tako 1. i 2. članak *Šestoga dijela* govore o postupanju s kmetovim imetkom u slučaju kmetove smrti te u slučaju napuštanja selišta. Prvi stavak 1. članka govori o smrti podložnika bez nasljednika te o slučaju napuštanja selišta koje nije uzrokovano lošim postupkom vlastelina. Imovinskopravno ta se dva slučaja poistovjećuju. Naime, u oba slučaja, nakon podmirenja mogućih dugova, kmetovo selište i njegov imetak u cijelosti pripadaju vlastelinu. Drugi stavak 1. članka govori pak o smrti kmeta uz postojanje nasljednika. U tom slučaju vlastelin ne može kmetov imetak uzeti za sebe, nego mora putem vlastelinskoga suda sastaviti oporuku ili *delni liszt* i dostaviti ju županijskom sudu na uvid. Iz navedenoga je vidljivo da je u stvarnosti postupanje s kmetovim imetkom i sa selišnim zemljištem bilo određeno postojanjem nasljednika, ili direktnih ili srodnika. Naime, nakon kmetove smrti vlastelin je mogao, prema vlastitoj želji, selište dati na korištenje bilo kojem drugom kmetu, no u pravilu ga je predavao na korištenje jednom od kmetovih nasljednika.[39]

Prema 2. članku *Šestoga dijela Urbara*, selište koje je kmet napustio zbog lošega postupka vlastelina i nije se vratio, kao i druga njegova zemljišta od kojih se plaćao državni porez, treba dati novom kmetu ili drugim stanovnicima mjesta pod uvjetima određenima *Urbarom*.[40]

Urbar se u prvome i drugome stavku 1. članka svojega *Šestog dijela* poziva na 30. članak Trećega dijela (*Tripartita*, op. a.), a u 1. stavku i na odluku Ugarskoga sabora iznesenu u članku 18. iz 1723. godine, što govori o postojanju tih odredbi

[39] Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, 114.

[40] Pavliček, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 1, 102: *URBARIUM, SESZTI DEL OD PRAVICZ Y DOHOTKOV GOSZPODCZKIH – §. I. Ako kada koj kmet prez odvetka vumre, kmeti drugi nyegov imetek za sze obernuti neszmeju, nego taki szmert nyegovu goszponu zemelszkomu na znanye dati dusni szu, imetek pako pokojnoga kmeta, kak y oneh koji iz szela illiti fundussa kmetszkoga zkoche goszpon zemelszki poleg Titulussa 30. Dela tretjega ima szloboschinu k szebi vzeti, tak vendar da sze iz imetka takvoga vszem dusnikom dugi zplate, szebi pako osztalo poleg odredjenya Articulussa 18. letta 1723. zadersi. Onde pako kade kmet po szmerti szvoje odvetka osztavi, goszpon zemelszki imetka takovoga za sze obernuti nemore y kada imetek takov morebiti med rodbinu razdeliti bi sze moral, vu takovom poszlu da sze vszakojachke kriviczam put priprechi, ne po officirih goszpodczkih, nego po pravdenom goszpodczkom szudu del takovoga imetka szam goszpon zemelszki poleg Titulussa 30. Dela tretjega vuchiniti y delni liszt pred Szud varmegyumszki poszlati dusen bude. – §. II. Akobi sze pak pripetilo da bi zbog ostroche y pregona goszpodczkoga kakovo szelo illiti grunt opusztel, onda vu takovem pripechenyu puszti grunt, kak goder druge zemlye ali fundussi koji vu portah zapiszani jeszu (ako kmet ki je szkochil nebi sze nazad povernul) ali novomu kmetu ali pako drugem onoga meszta sztanovnikom goszpon zemelszki poleg Urbariuma za szlusbe y dache dusen bude vun dati.*

i u znatno ranijim vremenima i na širem području. Drugi članak ne poziva se na prijašnje odredbe, a iskazuje stalnost prava podložnika na urbarsko i drugo zemljište koje je bilo zapisano u poreznim popisima.

Sedmi dio Urbara u 1. članku govori o obvezi vlastelina da se bez naknade brine za siročad ostalu nakon kmetove smrti i njihovu imetku, u 2. članku da vlastelin nema pravo na deseti dio prodanog, zamijenjenog ili oporukom ostavljenog kmetova imetka, a u 19. članku da vlastelin može obaviti zamjenu selišne zemlje dodijeljene kmetu samo za zemlju iste veličine i kakvoće.[41] I taj *Sedmi dio Urbara* u 1. i 19. članku kroz obveze vlastelina u njegovu postupanju govori i o pravima podložnika kao korisnika selišnoga zemljišta, koja se uvjetno mogu nazvati ugovornim pravima, te o ograničenju vlasničkoga prava vlastelina u odnosu na selišno, odnosno urbarsko zemljište. *Sedmi dio Urbara* u 2. članku vjerojatno se odnosi samo na „čisti" kmetov imetak, tj. onaj dio koji je nastao ulaganjem kmetova rada u zemljište i objekte na njemu, bilo da su to nekretnine ili pokretnine, i kojim je kmet u cijelosti mogao raspolagati.

Osmi dio Urbara u 16. članku govori o pravu kmetskih udovica da ostaju na imovini svojih pokojnih supruga, a ako se ponovno udaju, kuću mogu napustiti samo uz dozvolu vlastelina. U suprotnom se njihova imovina vraća vlastelinu.

Članak 18. *Osmoga dijela Urbara* određuje da se prodaja, kupnja, zamjena ili oporučno ostavljanje selišnoga zemljišta, *kakvi goder szelszki grunti*, može obaviti samo uz vlastelinovo znanje, a da u suprotnom novac dan za selište može biti izgubljen. U slučajevima kad podložnici imaju tzv. pravo slobodne prodaje navedenih zemljišta nakon poravnanja svih dugova (*vu takvom vendar pripechenyu vu kojem morebiti podlosniki szlobodno prodavanye poleg pravdenoga dokonchanya imaju*), to znači da zemljišta mogu prodati i bez suglasnosti vlastelina, ali uz njegovo znanje i pravodobnu najavu takva postupka. Tu činjenicu potkrepljuje i iskaz naveden na samom početku 18. članka, tj. da se bez vlastelinova znanja u selo ne smiju primati novi stanovnici.[42] I taj članak govori o tome što je zapra-

[41] Pavliček, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 1, 102-104: *URBARIUM: SZEDMI DEL, OD EXCESSUSSEV Y KRIVICHNIH NACHINOV KOJI SZU DO VEZDA PREPOVIDANI BILI Y OD VEZDA PREPOVIDANE OSZTANU – §. I. Pokehdob na zemelszkoga goszpona szpada po szmerti kmeta osztavlyeneh sziroticz zagovarjanye y na nyehova dugovanya szkerb imanye, zato nyemu od inventura illiti popiszavanya y razdelenya med odvetke kmetszkoga imetka za trud szvoj nikakvu plachu vzeti ni szlobodno. – §. II. Iz czene prodanoga, zamenyenoga ali vu testamentumu osztavlyenoga imetka kmetszkoga goszpon zemelszki deszeti taly vzeti nebude mogel. – §. XIX. Premenjanye y zamenjanye zemely y szinokoss gruntszkih drugach ni szlobodno, nego ako na meszto takovih goszpon zemelszki tuliko drugih z velikochum y dobrotum jednakih kmetu da, ar drugach takve nazad dati y kmetu povernuti bude moral.*

[42] Pavliček, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 1, 105: *URBARIUM: OSZMI DEL: OD ONIH KOJA SZU KMETOM PREPOVEDANA Y OD ZBOG THOGA DOKONCHANEH KASTIGH – §. XVIII. Prihodniki prez znanya goszpodczkoga naj sze ne prijemlyu y poleg thoga vszako prodavanye, kupuvanye, premenjanye y poleg testamentuma osztavljeni kakvi goder szelszki grunti prez znanya goszpodczkoga pod kasstigu zgubljenya penez prepovedani budu, vu takvom vendar pripechenyu vu*

vo značilo pravo slobodne prodaje, zamjene ili oporučnoga ostavljanja selišnoga i uopće zemljišta posjedovanog od podložnika, koje se dosta često spominje i u drugim povlasticama i ugovorima. Svakako je to bila mogućnost prodaje bez suglasnosti vlastelina, ali i dalje uz vlastelinovo znanje o takvu postupku. To podrazumijeva da je i nakon prodaje ostalo sačuvano *vlastelinsko dominalno pravo* nad prodanim zemljištem te da novi vlasnik prihvaća sve obveze koje proizlaze iz prava korištenja takva zemljišta. Time je potvrđeno vlastelinovo pravo vlasništva nad selišnim i drugim od podložnika posjedovanim zemljištem, ali i podložnikovo posjedovno pravo. Ovaj članak mogao bi se povezati i s 2. člankom *Sedmoga dijela Urbara*, prema kojem bi se prodaja, zamjena ili oporučno raspolaganje kmetovim imetkom zapravo odnosili na transakcije pravom njegova korištenja. Dvojben je u ovom dijelu odnos između pojmova „kmetov imetak" i *kakvi goder selszki grunti*, koji se isprepleće kroz mnoge odredbe *Urbara*.

Uglavnom se može reći da navedene odredbe govore o ograničenom vlasničkom pravu vlastelina na kmetov imetak, odnosno njegovo selišno i drugo urbarsko zemljište, o uvjetima i mogućnostima prelaska iz alodijalnoga u urbarsko zemljište, o nasljednom pravu podložnika, stalnosti prava podložnika na urbarsko i drugo državnim porezom obuhvaćeno zemljište te o ograničavanju davanja od pojedinih vrsta zemljišta. Velikim dijelom te su odredbe odraz marijaterezijanskih urbarskih reformi te predstavljaju zaštitu i proširenje posjedovnoga prava podložnika kao osnovnoga poreznog obveznika u ovom dijelu Monarhije.

Dok se podložnikovo pravo posjedovanja prvenstveno urbarskoga, ali i raznih drugih vrsta zemljišta u *Urbaru* može indirektno iščitati, ovaj posjedovni odnos vidljiv je u drugim provedbenim marijaterezijanskim urbarskim dokumentima onoga vremena, posredno kroz iskaz posjedovanih zemljišta i obveza podložnika, a vrlo često i neposredno iz primjene izraza *possessio*. U njima se on učestalo koristio za označavanje podložnikova odnosa prema zemlji, za označavanje zemljišta na kojem je podložnik ostvarivao to svoje posjedovno pravo, tj. njegova posjeda, kao i za cjelinu zemljišta u posjedu podložničkih zajednica, odnosno sela u širem smislu.[43]

Tako se ovaj izraz gotovo redovito upotrebljava u potpisnim tekstovima urbarskih tablica u smislu potvrde da je riječ o zemljištima koja posjeduju podložnici stanovnici opisivanih mjesta ili sela te se navodi: *Quam praevio modo peractam universorum harum possessionum incolarum et quarumvis per eosdem possessarum et ad eosdem spectantium appertinentiarum…* ili u hrvatskom prijevodu: na

kojem morebiti podlosniki szlobodno prodavanye poleg pravdenoga dokonchanya imaju, tho znanyem goszpodczkim y nazveschenyem vuchiniti mogu, nisstarmanye vendar tho po znanyu goszpodczkom prez volye iszte goszpode mogu vuchiniti.

[43] U ovom kontekstu potrebno je reći da se *selom u širem smislu* smatra naselje kao zbir okućnica zajedno sa svim okolnim zemljištima koja su bila dijelovi selišta stanovnika sela, kao i onima koja su bila pridružena području sela. Osim toga izraz *selo* često se rabi i kao sinonim za naselje.

prethodan način proveden popis svih stanovnika ovih sela, svih pripadnosti koje posjeduju i koje im pripadaju.

Kao primjer može se navesti Urbarijalna tablica za selo Trnovec, u kojem su svi stanovnici bili podložnici trajne obveze ili *kmeti vekovechni* i na kraju koje se navodi: *Quam praevio modo peractam universorum possessionis huius incolarum et quarumvis per eosdem possessarum et ad eosdem spectantium appertinentiarum praestationumque urbarialium executionem in vim testimonii subscribimus. Datum in possessione Ternovecz, die 16. Augusti 1777.*[44]

Za poimanje posjedovanja zemljišta važna je i pojava urbarskoga zemljišta koje je bilo u posjedu stanovnika jednoga mjesta kao zajednice, o čemu govori Urbarijalna tablica za trgovište Veliki Bukovec. I u ovom slučaju koristio se izraz *possessio*, odnosno konkretno *Communitas possidet*, da bi se izrazilo posjedovno pravo konkretne zajednice ili općine na dio urbarskoga zemljišta.[45]

Primjena izraza *possessio* u smislu posjedovanja može se potvrditi i u drugim marijaterezijanskim urbarskim dokumentima u kojima se govori o raznim izvanselišnim vrstama zemljišta u korištenju podložnika, ali i vlastelina, npr. u *Očitovanjima stanovnika na Devet pitanja*, *Popisima pustoselina*, *Popisima činženog zemljišta*.[46]

Primjerice, u tablici *Popis i ispitivanje činženih zemljišta…* za sučiju Jelenščak zabilježeno je 39 podložnika, stanovnika sela u okviru te sučije, koji su držali činžena zemljišta. Ni za jedno od njih nije bio izdan činženi list, a u rubrici koja je govorila o pravnom obliku korištenja tih zemljišta navodi se *Recognoscit beneplacitum et possidet ab annis…* ili *ab olim*, tj. da su zemljišta posjedovali podložnici uz suglasnost vlastelina od određenih godina ili od davnina. Isto tako vidljivo je da je dio tih zemljišta bio alodijalne prirode, a dijelom su to bila selišna zemljišta i na njima izgrađeni objekti, uglavnom mlinovi.[47]

U tom smislu ilustrativna je i tablica *Popis i ispitivanje činženjačkih zemljišta u selima Gačice, Salinovec, Stažnjevec i Vrhovec* u sučiji Cerje. U tom popisu zabilježeno je postojanje dvaju već spomenutih činženih listova ili ugovora koji su svjedočili o korištenju, odnosno posjedovanju jednoga gornog, alodijalnog zemljišta i jednoga napuštenoga selišnog zemljišta od podložnika povrh njihova osnovnoga selišnog zemljišta, kao i o uvjetima pod kojima su ih posjedovali. U samoj tablici ti su listovi pravno i stvarno opisani u stupcu pod naslovom *Legitimatio possessorii* ili *Identifikacija posjednika*, koji se sastojao od tri podstupca. U prvom podstupcu činženi listovi bili su zabilježeni pod brojem 1. i 2. U drugom

[44] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 2, 651.

[45] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 2, 937.

[46] Pavliček, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 1, 63, 83, 86.

[47] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 2, 260-264.

je navedeno da su, osim spomenuta dva, sva ostala zemljišta dana u posjedovanje podložnicima uz suglasnost vlastelina. U trećem je podstupcu za zemljište iskazano u prvom činženom listu navedeno *eidem imputatur erga restitutionem florenos Hungaricales 10.*, tj. da je priključeno selišnom zemljištu istoga korisnika nakon povrata iznosa od 10 mađarskih forinti, odnosno novca koji je podložnik dao vlastelinu za pravo korištenja zemljišta kao činženoga. Prema ovoj tablici, u selišna zemljišta bilo je pridruženo još pet drugih činženih zemljišta. Zemljište iskazano u drugom činženom listu ostalo je i dalje činženo. U sva tri podstupca koristi se izraz *possessio* za opis podložničkoga prava korištenja, tj. posjedovanja tih zemljišta.[48]

Da je neka selišna zemljišta mogao posjedovati i vlastelin, tj. da je on mogao biti i vlasnik i neposredni korisnik odnosno posjednik, vidi se u *Popisu pustoselina* za sela Bedovo i Leštakovec u sučiji Sv. Kelemen. U tablici je za napuštena selišna zemljišta koja su koristili vlastelini u posljednjem stupcu pod naslovom *Per quem possidetur* zapisano *Possidetur per dominium*.[49] Da su pustoseline mogli posjedovati i podložnici i vlastelini vidljivo je i u drugim popisima pustoselina. Kad su vlastelini navedeni kao posjednici ili *possessores* selišnoga zemljišta, iz same prirode stvari vidljivo je da se oni u tom slučaju javljaju i kao vlasnici i kao posjednici, čime je zapravo potvrđena i razlika između ova dva pojma.[50]

Da je i vinogradno zemljište bilo posjed podložnika vidi se npr. u zbiru takvih zemljišta i davanja od njih u *Popisu vinograda…* za sela Batina i Klimen iz 1777. godine, u kojem se na kraju prikaza podložnika i vinograda koje su držali u svakom od navedenih sela navodi *Summa huius possessionis*.[51]

Posjedovanje zemljišta u marijaterezijanskim urbarskim ugovorima za posebne zajednice

Dok je u starijim urbarskim dokumentima dodijeljenim posebnim zajednicama položaj podložnika kao posjednika mogao biti iščitan posredno, a posjednicima su neposredno nazivani u samo nekima od njih, u velikom broju dokumenata nastalih u sklopu marijaterezijanskoga urbarskog uređenja i pripadnici tih zajednica nazivani su *possessores* ili *posjednici*, a cjelina zemljišta u njihovu korištenju nazivala se njihovim *posjedom*. Vidljivo je to u potpisnim dijelovima urbarskih tablica, u pojedinim slučajevima u njihovu početnom dijelu te u drugim urbarskim dokumentima. Tako je u naslovu prvoga stupca Urbarijalne tablice trgovi-

[48] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, sv. 2* , 137, 138.

[49] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 3, 378.

[50] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 2, 265 i 783; Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 5, knj. 1, 44 i dr.

[51] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 5, knj. 1, 57, 58.

šta Petrijanec, u kojem su navedeni svi stanovnici toga trgovišta, vidljivo da su oni posjedovali selišna zemljišta te se navodi *Extractus summarius conscriptarum in oppido Petriancz per cives possessarum intra et postfundualium immobilium facultatum*.[52] U trgovištu Vinica, u potpisnom dijelu Urbarijalne tablice, na isti način kao i u urbarskim tablicama izrađenim za sela, navodi se pak da ona prikazuje stanovnike trgovišta i od njih posjedovana selišna zemljišta: *Quam praevio modo peractam universorum oppidi huius incolarum et quarumvis per eosdem possessarum et ad eosdem spectantium appertinentiarum intra et extra villanarum praestationumque contractualium executionem*.[53] Slični primjeri postoje i za ostala trgovišta i druge posebne zajednice. Dijelom su ponovno posjedovna prava podložnika iskazana i posredno. Npr. u Klanjcu stanovnici trgovišta kupuju kuće i zemljišta uz razne obveze, a za otkup od tih obveza dodatno plaćaju vlastelinu. I u tim slučajevima ostaje sačuvano vlastelinsko dominalno pravo jer vlastelin može navedene nekretnine ponovno uzeti u svoje puno vlasništvo i obnoviti svoje pravo na davanja od tih nekretnina povratom danoga novca podložniku, u ovom slučaju purgaru ili trgovištarcu, tj. pripadniku zajednice trgovišta.[54]

Posebni uvjeti pod kojima su naseljavana opustjela sela vidljivi su u nizu *ugovora o naseljavanju slobodnjaka* koji su sklapani na području ondašnje Križevačke županije, uglavnom u 17. stoljeću, kao i konačno donesena sudbena rješenja o njihovu položaju te na temelju njih izrađene urbarske tablice. Slično je bilo i u rješavanju položaja drugih posebnih skupina podložnika, na primjer predijalista. No bez obzira na razlike u njihovim obvezama, u ovom je kontekstu najvažnije da su i oni navođeni kao posjednici urbarskoga ili selišnoga zemljišta, što je vidljivo iz potpisnih tekstova urbarskih tablica. Tako je npr. za sela Apatija, Bolfan, Čukovec i Globočec u potpisnom dijelu urbarskih tablica latinskim jezikom bilo navedeno: *… peractam universorum possessionis huius incolarum et quarumvis per eosdem possessarum ac ad eosdem spectantium appertinentiarum… in vim testimonii subscribimus*.[55]

Izrazi za pojmove vlasništva i posjedovanja u rječnicima i srodnim tekstovima

Ako se promatra razvoj pojmova vlasništva i posjedovanja tijekom duljega vremena, treba reći da u onovremenim rječnicima ti pojmovi i za njih korišteni izrazi nisu bili jasno razlučeni te da su se razvoj i razlučivanje tih pojmova događali postupno. Kod Ivana Belostenca izraz *dominium* prevodi se kao *goszpodsztvo*,

[52] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 3, 281-283.

[53] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 4, 1009.

[54] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, sv. 6, knj. 1, 818-825.

[55] Pavliček, Levanić, *Marijaterezijanski urbari Križevačke županije*, sv. 1, 898-911, 922, 927 i 940.

kotar, *dersanye* ili *ladanye*, a izraz *possessio* ponovno kao *ladanye*, *dersanye* ili *imanye*, u današnjem poimanju i jeziku moglo bi se reći i *vlasništvo* i *posjedovanje*. Na kraju se u prikazu značenja izraza *possessio* navodi latinski izraz *alienæ possessiones*, što se u suvremenim rječnicima prevodi kao tuđa imanja,[56] te kajkavski izraz *luczko dersanye*, što bi se u današnjem jeziku moglo shvatiti kao *posjedovanje*. Za pojam vlasništva Belostenec prvenstveno navodi izraz *proprietas ili proprius* te ga prevodi kao *lasztovit*, *vlasztit* ili *poszobit*.[57] Vladimir Mažuranić u tumačenju hrvatskoga izraza *posjed* navodi niz primjera za njegovu ilustraciju, povezuje ga s latinskim izrazom *possessio* te njemačkim izrazom *Besitz*, ali ne daje njegovo pravno tumačenje. Jasniji je u tumačenju izraza *posjediti*, *posjednik* i *posjesti*, koje povezuje i sa starodrevnim shvaćanjem ovoga pojma, a u posljednjem primjeru i sa suvremenijim shvaćanjem pojma posjedovanja. Za tumačenje izraza *vlastitost* ili *vlastničtvo* koristi se pak latinskim izrazima *proprietas* i *dominium*, njemačkim *Eigenthum*, a povezuje ga i s pojmom *neomeđeno pravo raspolažbe*, koji se javlja u hrvatsko-ugarskom pravu u vezi s kolektivnim pravom raspolaganja *novostečenih pokretnih stvari*.[58] Zlatko Herkov kao objašnjenje pojma *possessio* navodi izraz posjed, ali u smislu dijela feuda ili vlastelinstva na kojem su nastanjeni kmetovi čiji položaj može biti različito uređen.[59] Pojam vlasništva ne razmatra zasebno. S tim pojmom donekle su povezani prikazani pojmovi *dominium terrestrale* u značenju gospoštija ili vlastelinstvo i pojam *domanium* kao kraljevsko dobro ili kraljevski fisk. Kod ovoga zadnjeg navedeno je da se „… riječ izvodi iz lat. osnove *dominus* = vlasnik".[60] U stavovima tih starijih autora djelomično je moguće uočiti razvoj u shvaćanju navedenih dvaju pojmova u smislu razlikovanja pojma vlasništva od pojma posjedovanja. Prema *Rječniku stranih riječi* iz 1990. godine, izraz *posesija* (lat. *possessio)* ponovno se prevodi i kao vlasništvo i kao posjed.[61] Slično se objašnjava izraz *posjed* i u *Rječniku hrvatskoga jezika* iz 1991. godine[62], a u enciklopedijskim rječnicima iz kasnijih godina tumači se uglavnom u smislu vlasništva.[63] No treba reći da je u *Rječniku latinskih*

[56] Jozo Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 2 (Zagreb: Marka; Matica hrvatska, 2000), 2396.

[57] Ivan Belostenec, *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*, I. knjiga (Zagreb: Mladost; Liber, pretisak, 1972), 467, 937, 983.

[58] Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, sv. 2: *P–Ž* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1922), 1034-1035, 1588.

[59] Zlatko Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 2 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956), 283-284.

[60] Zlatko Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske* sv. 1 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956), 353-354.

[61] Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi, tuđice i posuđenice* (Zagreb: Nakladni zavod MH, 1990), 1072.

[62] Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika* (Zagreb: Novi Liber, 1991), 503.

[63] Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (Zagreb: Novi Liber, 2003), 997; Liljana Jojić, Ranko Matasović, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Svezak 8: *Pes – Pro* (Zagreb: Jutarnji list; Novi Liber, 2002, 2004), 156.

pravnih izraza iz 1992. godine,[64] u suvremenim enciklopedijskim tekstovima[65] te suvremenim zakonskim odredbama pojam *posjed* jasno odijeljen od pojma *vlasništva*.[66]

Zaključak

Rad upućuje na to da je i u feudalnom razdoblju potrebno razlikovati pojam vlasništva od pojma posjedovanja te da su podložnici, iako vrlo ograničeno, bili i posjednici zemljišta koja su koristili. Na to je ukazano tumačenjem hrvatsko-ugarskoga privatnog prava, koje je razlikovalo pojmove dominalnoga prava (*iure dominali*) i svojine (*proprietas*) od pojma posjedovanja (*possessio*). Dijelom je potvrda toga stajališta za ranije razdoblje utvrđena u pojedinim odredbama ondašnje osnovne pravne norme, popularno zvane *Tripartit*. Posjedovno pravo podložnika prikazano je kroz starije i kroz marijaterezijanske urbarske dokumente, sadržajno i jezično, tj. u smislu upotrebe izraza *possessio*. U starijim urbarskim dokumentima, izdanim za cijele zajednice podložnika, utvrđeno je da postoji pravo korištenja zemljišta kao podložnikovo posjedovno pravo, u pravilu je ono iskazano sadržajno, a u manjem broju slučajeva i jezično. I gorni i činženi ugovori upućuju na brojne elemente posjedovnoga prava kako onog iskazanog u normativnim tekstovima tako i običajnoga prava. Tako su prikazani: obiteljsko posjedovno pravo, nasljedno posjedovno pravo prvenstveno muških nasljednika, nasljedno pravo udovice, razne razine posjedovnoga prava, mogućnosti transakcija posjedovnim pravom i dr. Pojedini od navedenih dokumenata prikazuju stvarno značenje izraza kao *empta* ili kajkavski *kupilje* u slučajevima u kojima je sačuvano dominalno pravo vlastelina. Rijetke, ali ipak postojeće isprave upućuju na mogućnost da podložnici drže određena zemljišta i u punom vlasništvu, tj. bez ikakvih obveza. Potvrda stajališta o posjedovnom pravu podložnika, sadržajno i u jezičnom smislu, utvrđena je u dokumentima nastalim u okviru marijaterezijanskih urbarskih reformi u drugoj polovini 18. stoljeća. Može se reći da je u okviru tih reformi došlo do daljnjega utvrđivanja posjedovnoga prava podložnika.

Zaključno se kao osnovne karakteristike posjedovnoga odnosa koje su postojale u cijelom promatranom razdoblju i u odnosu prema svim vrstama zemljišta može navesti postojanje materijalnih obveza podložnika u zamjenu za pravo korištenja određenoga zemljišta te trajno postojanje vlasništva ili dominalnoga prava vlastelina nad zemljištem u korištenju ili posjedu podložnika.

---

[64] Ante Romac, *Rječnik latinskih pravnih izraza* (Zagreb: Informator, 1992), 161, 443-444.

[65] Slaven Ravlić, ur., *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 8: *O–Pre* (Zagreb; Čakovec: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", 2006), 686, Slaven Ravlić, ur., *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 11: *Tr – Ž* (Zagreb; Čakovec: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", 2009), 454.

[66] „Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima", *Narodne novine* (Zagreb), 72 (2025), pristup ostvaren 21. 5. 2025., https://www.zakon.hr.

Objavljeni izvori i literatura

Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980.

Anić, Vladimir. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 1991.

Anić, Vladimir. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 2003.

Belostenec, Ivan. *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*, I. knjiga. Zagreb: Mladost; Liber, pretisak, 1972.

Bösendorfer, Josip. *Agrarni odnosi u Slavoniji*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1950.

Herkov, Zlatko. *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, svezak 1 i 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956.

Horbec, Ivana. „Osnivanje Kraljevskog vijeća za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju". Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2004.

Jojić, Ljiljana; **Matasović**, Ranko, gl. ur. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber, 2002.

Jojić, Ljiljana; **Matasović**, Ranko, gl. ur. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Svezak 8: *Pes–Pro*. Zagreb: Novi Liber i Europapress holding, 2004.

Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi, tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1990.

Krešić, Mirela; **Pilipović**, Matea. „*De succesione colonorum*: O nasljednom pravu kmetova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji". *Povijesni prilozi* 34 (2015), br. 49: 211-234.

Lanović, Mihajlo. *Privatno pravo Tripartita*. Zagreb: „Tipografija" d. d., 1929.

Marević, Jozo. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, svezak. 2. Zagreb: Marka; Matica hrvatska, 2000.

Margetić, Lujo. *Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarna prava*. Zagreb; Rijeka; Čakovec: Pravni fakultet u Zagrebu; Pravni fakultet u Rijeci, 1983.

Mažuranić, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, svezak 2: *P–Ž* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1922.

Pavličak, Vida. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije*, *1774. – 1784.*, sv. 1: *Uvodna studija*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2011.

Pavličak, Vida. *Sela, trgovišta i ostale podložničke zajednice Varaždinske županije u marijaterezijanskim urbarijalnim spisima*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu; Državni arhiv u Varaždinu, 2024.

Pavličak, Vida, ur./prir.; **Levanić**, Karmen, prir. *Marijaterezijanski urbari Križevačke županije, 1774. – 1779., 1795. Podravski kotar.* Varaždin; Zagreb: Državni arhiv u Varaždinu; Hrvatski državni arhiv, 2023.

Pavliček, Vida, ur./prir.; **Levanić**, Karmen, prir. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, svezak 2: *Donjopoljski kotar*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2011.

Pavliček, Vida, ur./prir.; **Levanić**, Karmen, prir. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, svezak 3: *Donjopoljski kotar*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2014.

Pavliček, Vida, ur./prir.; **Levanić**, Karmen, prir. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, svezak 4: *Gornjopoljski kotar*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2015.

Pavliček, Vida, ur./prir.; **Levanić**, Karmen, prir. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, svezak 5, *Donjozagorski kotar*, knjiga 1: Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2018.

Pavliček, Vida, ur./prir.; **Levanić**, Karmen, prir. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, svezak 6: *Gornjozagorski kotar*, knjiga 1 Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2021.

Pavliček, Vida, ur./prir.; **Levanić**, Karmen, prir. *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije, 1774. – 1784.*, svezak 6: *Gornjozagorski kotar*, knjiga 2. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2021.

Ravlić, Slaven, ur. *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 8: O-Pre. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", 2006.

Ravlić, Slaven, ur. *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 11: TrŽ. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", 2009.

Romac, Ante. *Rječnik latinskih pravnih izraza*. Zagreb: Informator, 1992.

„Urbar". U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", 2013. – 2025. Pristup ostvaren 14. 11. 2025. https://www.enciklopedija.hr/clanak/urbar.

Verbőczy, Stephanus. *Opus tripartitum iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum* [1514]. U: *Corpus iuris Hungarici seu Decretum generale inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum in duos tomos distinctum*, svezak I. Tyrnaviae: Typis academicis societatis Jesu, 1751.

Vežić, Milivoj. *Urbar hrvatsko-slavonski*. Zagreb: Pravničko družtvo u Zagrebu, 1882.

Vranješ-Šoljan, Božena. *Stanovništvo Banske Hrvatske: demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.* Zagreb: Educa, 2009.

„Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima". *Narodne novine* (Zagreb), 72 (2025). Pristup ostvaren 21. 5. 2025. https://www.zakon.hr.

Vida Pavliček *

Property-Law Relations of Serfs to Land: Maria Theresa's Urbarial Records from the Varaždin County

Summary

The paper presents the property-law relations of serfs to land in the Varaždin County and parts of the Križevci County in the second half of the 18th century, as well as in earlier periods. It has been observed that even in the feudal period, in the case of serfs, the concept of possession must be distinguished from the concept of ownership. Based on an analysis of Croatian-Hungarian private law, the concepts of *dominium* as ownership and *possessio* as possession are presented in greater detail. Attention is drawn to the fact that the possessory rights of serfs can be found indirectly in certain provisions of the fundamental legal norm of the time, popularly known as the *Tripartitum*. These rights are illustrated through older urbarial documents valid for entire communities and through previously concluded individual contracts. The latter also point to numerous pre-existing customary norms related to possessory rights. Possessory rights are presented in greater detail in Maria Theresa's Croatian *Urbarium* and other implementing urbarial documents from the second half of the 18th century created for the mentioned area. The paper presents the differences in the possessory rights of serfs concerning urbarial land and censual land, as well as the differences between the possessory rights of serfs before and after Maria Theresa's urbarial reforms. In both cases, the focus is on what it meant to possess land, the obligations arising from possessory rights, family possessory rights, inheritance of possessory rights, transactions involving possessory rights, and other related matters.

Keywords: Varaždin County, urbarial records, eighteenth century, possessory rights, transactions involving possessory rights

* Vida Pavliček, Varaždin, Croatia, E-mail: vida.pavlicek@gmail.com